

Z FRAZEOLOGICKÝCH IMPULZOV TVORBY ANTONA HABOVŠTIAKA

Viera Kováčová

KOVÁČOVÁ, V. (2024): From the Phraseological Impulses of Anton Habovštiak's Work. In: *Slovenská reč*, 89/2, 149 – 165.

Abstract: The works of A. Habovštiak focusing on dialectal phraseology, published in the 70s and 80s of the 20th century, can still be considered the pinnacle of that line of scientific approach to dialectal phraseology, in which dialectal phraseology is investigated by the method of linguistic cartography in order to obtain an idea about its territorial division and thus supplement the knowledge about the division of the Slovak language territory by including the missing phraseological aspect. The dialectal phraseological material with which A. Habovštiak works gave an opportunity to explore also the multidimensional relationships of discussed phraseological units (form, motivation, imagery). The theory of phraseology in cooperation with dialectal theory helped and is currently helping to find answers to the questions that are related to these relationships. For the author of the article, the terminological question (the term *tautonym*) turned out to be particularly stimulating, in the context of the recorded conceptual variability of the term *tautonym* in the Slovak linguistic tradition and in view of the recently proposed implementation of the term *dialectal phraseological tautonym/tautonims* into the terminological system linked to dialectal phraseology.

Keywords: dialectal phraseology, A. Habovštiak, J. Mlacek, tautonym, heteronym, dialectal phraseological tautonym, dialectal phraseological heteronym.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje práce A. Habovštiaka zamerané na nárečovú frazeológiu ako vrchol tej línie vedeckého prístupu k nárečovej frazeológii, v ktorom sa nárečová frazeológia skúma metódou jazykového zemepisu s cieľom získať obraz o jej územnej členitosti a doplniť tak poznanie o členení slovenského jazykového územia o chýbajúci aspekt frazeologický.
- Nárečový frazeologický materiál, s ktorým A. Habovštiak pracuje, podáva svedectvo o viac-rozmerných vzťahoch medzi jednotkami (forma, motivovanosť, obraznosť), pri explanácii ktorých treba zohľadňovať aktuálne poznatky z teórie frazeológie aj z nárečovej teórie.
- Habovštiakovo konštatovanie o nárečových tautonymách autorku štúdie privádza k osobitnej reflexii terminologickej otázky: pri termíne tautonymum sa totiž v našej lingvistickej tradícii stretávame s pojmovou premenlivosťou. Terminologická otázka je v príspevku zohľadňovaná najskôr v dialektologickom, následne i v širšom lingvistickom kontexte s jej vyúsťujúcim prepojením na najnovšiu frazeologickú terminológiu viažucu sa na základné typy nárečovej frazeológie.

1. ÚVOD

Hoci názov nášho príspevku vypovedá, že v ňom inšpiračne vychádzame z tvorby Antona Habovštiaka zameranej na frazeológiu (spresňujúco dodajme – frazeológiu nárečovú), začneme ho v kontexte tohto názvu zdanlivo paradoxne – pohľadom do tvorby Jozefa Mlacka, jazykovedca s výrazným vkladom do formovania a rozvoja súčasnej slovenskej frazeologickej teórie. Zdanie paradoxu sa rýchlo vytratí, ak doplníme, že nahliadame do tých prác uvedeného lingvistu, ktoré sa venujú teórii slovenskej nárečovej frazeológie a v ktorých frazeológ J. Mlacek pri úvahách o pojme nárečová frazeológia a jej typológii (či ďalších otázkach súvisiacich s nárečovou frazeológiou) nevyhnutne siaha po prácach dialektológa A. Habovštiaka z oblasti dovtedajších výskumov frazeológie slovenských nárečí. Jazykovozemepisný prístup k frazeologickému nárečovému materiálu, primárne uplatnený v Habovštiakových prácach, viedol nielen k poznávaniu členitosti slovenského jazykového územia z frazeologického aspektu (bližšie v časti 2.), ale umožnil nahliadnuť aj do viacrozmerných vzťahov zachytených frazeologických jednotiek (forma, motivovanosť, obraznosť). Postupné hľadanie odpovedí na isté otázky, ktoré z týchto vzťahov plynú, potvrdilo, že pri práci s nárečovým materiálom frazeologického charakteru treba zohľadňovať aktuálne poznatky tak v oblasti frazeologickej teórie, ako aj nárečovej teórie. Pre náš príspevok sa v takýchto frazeologicko-dialektologických súvislostiach osobitne podnetnou stala otázka terminologická, a to v kontexte pojmovej premenlivosti termínu *tautonymum* zaznamenananej v našej lingvistickej tradícii (časť 3.1.) a so zreteľom na nedávno navrhnutú implementáciu termínu *nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá* do terminologickej sústavy zviazanej s nárečovou frazeológiou (časť 3.2.).

2. REFLEXIA PRÁC A. HABOVŠTIAKA ZAMERANÝCH NA NÁREČOVÚ FRAZEOLÓGIU

V priebehu 80. rokoch 20. stor. vychádzajú J. Mlackovi dve štúdie zamerané na nie dostatočne zodpovedané otázky slovenskej nárečovej frazeológie: *K výskumu slovenskej nárečovej frazeológie* (práca je v r. 1980 publikovaná v zborníku *Dialektologické štúdie I.*) a *Nárečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine* (príspevok vychádza v r. 1988 ako súčasť zborníka *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*). V prvej z nich frazeológ pri hľadaní možných riešení základného okruhu problémov nárečovej frazeológie hneď niekoľkonásobne spomína príspevok dialektológa A. Habovštiaka *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí* (1970). Ako to predznačuje už názov, A. Habovštiak v ňom – s víziou prípravy *Slovníka slovenských nárečí* a v nadväznosti na výskum nárečovej lexiky uskutočnený na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* (1964) – predstavuje plán ďalšej etapy výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí, v rámci ktorého sa osobit-

ne nastoľuje i požiadavka výskumu nárečovej frazeológie, oblasti, ktorej sa dovtedy výraznejšia pozornosť nevenovala.¹ J. Mlacek tento príspevok označuje prívlastkom programový² (Mlacek 1980, s. 40) a čerpá z neho viaceré podnety, ktoré ho vedú najmä k úvahám o frazeografickom spracovaní nárečovej frazeológie (ako konštatuje: „V našej literatúre sa nad touto otázkou pozornejšie zamýšľal iba A. Habovštiak“ – 1980, s. 42)³, ako aj k otázke zhromažďovania nárečovej frazeológie, kde sa mu ako adekvátnej javí metóda sémantických polí – s odkazom na postup naznačený v Habovštiakovom príspevku (porov. Mlacek 1980, s. 41). V druhej štúdii J. Mlacek (1988) pri vymedzovaní pojmu nárečová frazeológia ako aktuálnom teoretickom probléme si exemplifikačne a konkretizačne pomáha vybranými príkladmi z frazeologického nárečového materiálu získaného pri nárečových výskumoch podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* a predstaveného v práci A. Habovštiaka *Jazykovozemepisná diferenciácia frazeologizmu hádzat' kačky* (1984a). Mnohotvárnosť materiálu získaného z 328 lokalít⁴ (ako A. Habovštiak vo viacerých prácach zdôrazňuje, pri zozbieraných spojeniach s významom „vrhnúť ploský kameň ponad hladinu vody tak, aby do nej nepadol, ale prebehol po hladine“ možno z kvantitatívneho hľadiska identifikovať viac ako 200 slovotvorných a lexikálnych obmien – Habovštiak 1989, s. 7; Habovštiak – Buffa 1984, s. 285) uplatňuje J. Mlacek na dokladovanie viacerých typov nárečovej frazeológie a na riešenie otázky, čo patrí (a prečo) do vlastnej nárečovej frazeológie. Frazeologický materiál získaný metódou lingvistickej geografie dokladá jestvovanie bohatého radu frazeologických heteroným/synoným, ako aj frazeologických variantov viacerých typov (napr. hláskoslovného, morfológického, syntaktického, lexikálneho typu). A práve jestvujúcu frazeologickú variantnosť využíva lingvista na vykreslenie takého z hľadiska typológie špecifického (slovami J. Mlaceka paradoxného) prípadu, „keď jeden variant z nárečia treba

¹ A. Habovštiak v ďalších prácach (1984a, 1987) odôvodňuje upriamenie výskumného záujmu dialektológov najmä na všeobecnú, nefrazeologickú slovnú zásobu jazykovozemepisnými cieľmi a lexikografickými potrebami. Zároveň však dodáva, že do okruhu relevantných faktorov patrila aj „náročnosť terénneho výskumu frazeologickej problematiky, a to tak samostatného zbierania frazeologizmov (najmä v prirodzenom vetnom kontexte) ako aj náročnosť určovania zemepisného rozšírenia jednotlivých frazém“ (Habovštiak 1987, s. 69).

² Spolu s príspevkom K. Palkoviča *Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku* (1971). K. Palkovič pri zdôraznení potreby výskumu nárečovej frazeológie sa vo svojom texte odvoláva aj na spomínaný príspevok A. Habovštiaka.

³ Doplňme, že J. Mlacek v tomto prípade inšpiračne vychádza z Habovštiakovho všeobecného (nie iba frazeologicky ladeného) konštatovania o tom, že *Slovník slovenských nárečí* má byť tezaurem slovných zásob slovenských nárečí, „nie zbierkou jazykových kuriozít alebo rozmanitých zvláštností, ktoré sa viac a menej diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku“ (Habovštiak 1970, s. 23; porov. Mlacek 1980, s. 42). Zameriavajúc sa v kontexte výroku na frazeologickú nárečovú lexiku, J. Mlacek do diskusie predkladá poznámky o výbere a spracovaní frazeológie v nárečovom slovníku (podrobnejšie pozri Mlacek 1980, s. 42 – 43).

⁴ Bližšie Habovštiak 1984a, s. 257.

hodnotiť ako evidentne nárečový, druhý zasa ako nevýrazný prechodný typ. Napr. v citovanom Habovštiakovom materiáli možno pochybovať o tom, či do vlastnej nárečovej frazeológie patria výrazy typu hádzať skalki, hádzať ribički, ale zasa výrazy typu hádzať kamení, hádzať koničke sú nesporne jednotkami patriacimi do vlastnej nárečovej frazeológie“ (Mlacek 1988, s. 120).

Spomenutými dielami, ktoré sa ocitli vo vedeckom hľadáčíku J. Mlacka, sa súbor Habovštiakových prác venovaných nárečovej frazeológii neuzatvára – jazykovozemepisnú diferenciáciu istého okruhu frazém A. Habovštiak predstavuje i v ďalších príspevkoch: v texte publikovanom v zborníku *Studia Academica Slovaca 6 – Ustálené spojenia v slovenských nárečiach* (1977) a (predovšetkým) v štúdií *Jazykovozemepisná diferenciácia slovenskej frazeológie* (1987) vychádzajúcej v nitrianskom zborníku *Frazeológia v teórii a praxi*. Práve túto Habovštiakovu prácu možno považovať až do súčasnosti za vyvrcholenie tej línie vedeckého prístupu k nárečovej frazeológii, v ktorom sa nárečová frazeológia skúma metódou lingvistickej kartografie s cieľom získať obraz o jej o územnej členitosti a doplniť tak dovtedajšie poznanie o členení slovenského jazykového územia z aspektu hláskoslovného, tvaroslovného a lexikálneho (aspekt všeobecnej, nefrazeologickej lexiky) aj o chýbajúci aspekt frazeologický. Repertoár frazém, prostredníctvom ktorého túto členitosť dokladá, je síce obmedzený (a pri absencii širšieho jazykovozemepisného výskumu nárečovej frazeológie ani nemôže nebyť) na frazeologické jednotky získané už vyššie spomenutým *Dotazníkom pre výskum slovenských nárečí II.* (vytvoreným za účelom zbierania nárečového materiálu pre 3. a 4. zv. *Atlasu slovenského jazyka*; v dotazníkovom okruhu otázok zameraných na nárečovú lexiku mala frazeologická lexika iba marginálne zastúpenie⁵), získaný materiál mu však na konkrétnych príkladoch umožňuje načrtnúť zreteľné kontúry obrazu o tom, že aj frazémy utvárajú zväzky izoglos, ktoré slovenské jazykové územie členia trichotomicky (makroareálová diferencovanosť⁶) i dichotomicky (integrácia dvoch makroareálov a vyčlenenie oproti tretej základnej skupine⁷).

Ako to autor dokumentuje na frazeologických (ustálených) prirovnaniach, napriek tomu, že diferenciácia istého komponentu v štruktúre frazémy môže byť

⁵ Pozri bližšie lexikálnu časť *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.* z r. 1964, ktorú zostavil A. Habovštiak, publikovanú v komentárovej časti 4. zv. *Atlasu slovenského jazyka* (1984c, s. 280 – 306).

⁶ Makroareálovú diferencovanosť A. Habovštiak predstavuje na nasledujúcich príkladoch, porov.

• pozdrav pri práci a odpoveď na pozdrav:

stredoslovenské (ďalej strsl.) *Pán Boh pomáhaj – Pán Boh uslyš*

západoslovenské (ďalej zsl.) *Pomáhaj Pán Boh (Pomôž Pán Boh) – Pán Boh daj aj tebe (vám)*

východoslovenské (ďalej vsl.) *Bože, dej šťesce (Daj, Bože, šťesce) – Daj, Bože, i vam*

• žičenie pri kýchnutí:

strsl. *Na zdravie*

zsl. *Pozdrav (ťa, vás) Pán Boh*

vsl. *Bože, daj (ci, vam) zdrave*

⁷ Toto členenie A. Habovštiak dokumentuje na príkladoch: zsl. a vsl. *robiť kačky* oproti strsl. *hádzat' kačky*; strsl. a vsl. *mocný ako...* oproti zsl. *silný ako...*; strsl. a zsl. *šedivý ako...* oproti vsl. *sivý ako...*

značná a pre stanovenie územného rozsahu nepreukazná (slová bez územného ohraničenia⁸), nápomocná pre spracovanie územnej členitosti frazeologickej lexiky je vo viacerých prípadoch práve územne ohraničená nefrazeologická (všeobecná) lexika. Túto skutočnosť dokladá na príklade niekoľkých frazeologických prirovnaní, ktorých štruktúra obsahuje lexikálne prvky (či už v porovnávacom základe alebo v prirovnávacej časti) umožňujúce ich územnú lokalizáciu. Ako príklad takejto pomoci nefrazeologickej lexiky pre stanovenie územného rozšírenia frazeologickej lexiky A. Habovštiak uvádza napr. lexikálnu diferencovanosť prejavujúcu sa na úrovni:

- porovnávacieho základu frazeologických prirovnaní *šedivý/sivý ako...*; *silný/mocný ako...*: „Spojenia s prídavnými menami *šedivý* (ako holub, jabloň, peň...)“ utvárajú stredoslovensko-západoslovenský areál, pre východné Slovensko sú zas príznačné spojenia s prídavným menom *šivi* (ako holub, jabloň, srieň...)“; „Pre západoslovenské nárečia sú totiž charakteristické spojenia s prídavným menom *silný* (sporadicky na nesúvislej oblasti aj *pevný*) typu *silný ako dub, vól, obor...*“ Pre stredné a východné Slovensko sú príznačné spojenia s prídavným menom *mocní ako býk, buk, byvol...*“ (Habovštiak 1987, s. 72);

- comparata vo frazeologických prirovnaniach motivovaných obrazom prúdu vody vylievanej z nádoby na polievanie: *liat' sa ako z krhly, z konvy, z kanty...*: „Podoba slova *konva*, resp. jej nárečové tautonymum môžu poukazovať na nárečovú provenienciu istej frazémy, resp. signalizovať oblasť jej približného rozšírenia“⁹ (Habovštiak 1987, s. 71).

⁸ A. Habovštiak dané tvrdenie konkretizuje na príkladoch frazeologických prirovnaní *šedivý ako...* a *silný ako...* Pre potreby nášho príspevku na vytvorenie konkrétnejšej predstavy vyberáme z Habovštiakovho textu údaje o lexikálnom roznení v pravej časti (comparatum) prirovnania *šedivý ako*: „... explora-tori zaznamenali 1. slová z oblasti botaniky: jabloň, breza, lipa, strom, peň; kvet, ľan; 2. názvy zo živočíš-neho okruhu ako holub, ovca, baran, somár, kôň, šimel'; 3. z oblasti prírody: sneh, srieň, inovať, osuheľ'; 4. látok ako mlieko, popol“ (Habovštiak 1987, s. 71 – 72). Pri takejto lexikálnej diferencovanosti bádateľ v reláciách metódy jazykového zemepisu a dotazníkového výskumu poukazuje na dva problémy: prvý sa týka nemožnosti územného ohraničenia daných podôb podľa územného rozšírenia vymenovaných lexém ako súčastí komponentového zloženia frazémy („Z geografického hľadiska lokalizovať jednotlivé frazémy na základe týchto lexém prakticky nemožno, lebo sú to slová rozšírené takmer vo všetkých nárečiach“ – 1987, s. 72); druhý sa vzťahuje na nemožnosť poznať skutočný rozsah diapazónu tých podôb, ktoré sú komunikačne zviazané s tým-ktorým nárečovým územím („... respondenti uvádzali zvyčajne tú frazému, ktorá bola pre nárečie v skúmanom bode najtypickejšia. ... Je však pravdepodobné, že vo viacerých bodoch sa používajú popri sebe viaceré frazeologizované prirovnania“ (tamže, s. 71). A napokon, dotazníkom získané výsledky nastoľujú v istých prípadoch aj otázku hodnovernosti získaného materiálu: „Dakedy sa vynárajú aj pochybnosti, či explora-tori zapísali ustálené frazeologické spojenia napr. frazeologizované prirovnanie, a nie iba viac-menej náhodné prirovnania informátora (napr. *siví ako breza, lipa, strom, ovca, baran, somár, kôň, šimel'*), resp. prirovnania, ktoré vznikli kontamináciou ustálených prirovnaní *biely/sivý (ako jabloň, kvet, ľan, sneh, srieň, inovať, osuheľ...*)“ (tamže, s. 72).

⁹ Autor berie do úvahy hláskovú, slovotvornú i lexikálnu variantnosť nárečových lexikálnych jednotiek s významom *„nádobu na polievanie“* (tamže). Územnú rozšírenosť týchto lexém kartograficky spracúva *Atlas slovenského jazyka 4* (Habovštiak 1984b, s. 172, 1984c, s. 125 – 126).

3. O ŠPECIFICKEJ TERMINOLOGICKEJ INŠPIRÁCII

Pre ďalšie smerovanie nášho príspevku sa ako inšpiračné ukazuje práve Habovštiakovo konštatovanie o nárečových tautonymách, ktoré nás špecificky privádza k terminologickej otázke. Termín **tautonymum** totiž je, povedané v súlade s chápaním tautonymie podľa J. Horeckého (1981), vlastne termínom tautonymickým, t. j. za rovnakou formou sa skrýva pomenovanie odlišných pojmov, a tak dochádza, ako pri tomto termíne (v súvislosti s jeho využívaním v dialektológii) konštatuje J. R. Nižnanský (1987, s. 71), aj k obsahovej kolízii.¹⁰ Terminologickú otázku budeme reflektovať spočiatku v dialektologickom, následne i v širšom lingvistickom kontexte (3.1.) s jej vyúsťujúcim prepojením na najnovšiu frazeologickú terminológiu viažucu sa na základné typy nárečovej frazeológie (3.2.).

3.1. Z PROBLEMATIKY TERMÍNU TAUTONYMUM

Vráťme sa najskôr k uplatňovaniu termínu tautonymum v (tomto príspevku spomenutých) prácach A. Habovštiaka, v ktorých pracuje tak s nárečovou lexikou frazeologickou, ako aj (v kontexte jazykovezemepisnej členitosti nárečovej lexiky, pozri vyššie v časti 2.) lexikou nefrazeologickou. Termín tautonymum sa v nich používa frekventovane, niekedy vrátane parentetického rozšírenia o termíny heteronymum a synonymum, porov. niekoľko príkladov vybraných zo štúdie z r. 1984(a): „Jazykovezemepisnou metódou získaný frazeologický materiál tvoria nielen **frazeologické tautonymá (heteronymá či synonymá)** s výraznou lexikálnou diferenciáciou (zapríčinenou obraznosťou zvyčajne v kľúčovom slove)...“ (s. 260); „Výraznú skupinu frazeologických variantov tvoria také frazémy, v ktorých je jeden z komponentov v nárečiach lexikálne diferencovaný (utvára **rad tautónym**).“ (s. 261); „Zistené frazeologické varianty a **frazeologické tautonymá (či heteronymá alebo synonymá)** utvárajú nielen väčšie, ale aj menšie geografické areály.“ (s. 261); „... pre zsl. a vsl. sú charakteristické spojenia so slovesom *robiť [-c]* *žapki* a i., kým pre strsl. nárečia sú príznačné spojenia so slovesom *hádzat'* a jeho **tautonymami** *metať*, *lúčať* *žapki*.“ (s. 262); „Je však nepochybné, že v slovníku treba zaznačiť všetky frazémy, ktoré utvárajú lexikálne diferencovaný, **tautonymický (synonymický či heteronymický) rad**, t. j. všetky spojenia typu *robiť kački*, *hádzat' kački* (*žapki*, *ripki*), *podbíjať kačički*, *premieňať vodu*, *napájať koňe*, *strielať pánov*, *preskakovať ploti*, *zrážať panički*, *fúkať žapki* a i.“ (s. 263).

V štúdií *O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine* (1971), ktorú píše v spoluautorstve s K. Habovštiakovou, pri zmienke o tautonymách siaha po definič-

¹⁰ Ako J. R. Nižnanský uvádza, v dialektológii sa termín tautonymum vzťahuje „na rovnoznačné formálne odlišné slová v rozličných nárečových oblastiach“ (tu autor dodáva: „novšie *heteronymum*“) a aj na „nárečové rovnako znejúce slová s rozdielnymi obsahmi na rozličných nárečových oblastiach vo vzťahu k lokálnym alebo územne ohraničeným homonymám“ (Nižnanský 1987, s. 71).

nom vymedzení predstavenom v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca (vyd. z r. 1955¹¹, autorom príslušnej časti je E. Pauliny; pri diele *Slovenská gramatika* možno dopĺňujúco uviesť, že v prvom vydaní z r. 1953 sa termín tautonymum ešte neuplatňuje), t. j. tautonymá predstavuje ako „také rovnoznačné lexikálne jednotky, z ktorých sa každá používa len v istom nárečí“ (1971, s. 57). Začiatkom 50. rokov minulého storočia o vžívaní sa termínu tautonymum¹² v (českej a slovenskej) dialektológii práve v takomto chápaní píše J. Filipec¹³ v príspevku *Synonyma a studium nářeční slovní zásoby* (1953). Chápanie tautonym ako rovnoznačných slov (lexém) pochádzajúcich z rozličných nárečových oblastí sa uplatňuje ešte v ukážkovom zväzku *Slovníka slovenských nářečí* (1980, s. 35, 38; ďalej aj SSN), ako to dokladá aj štúdia I. Ripku predstavujúca koncepciu pripravovaného celonárodného nárečového slovníka: „Termínom tautonymum sa v teórii SSN označuje lexéma (slovo) významovo identická s lexémami používanými na označenie rovnakých predmetov (javov) v rozličných nárečiach (v rozličných oblastiach ohraničených izoglosou príslušnej lexémy) (Ripka 1980, s. 290).¹⁴ V prvom zväzku SSN (Ripka 1994), v časti, v ktorej sa pre potreby opisu nárečovej lexiky a jej slovníkového spracovania vymedzujú termíny synonymum, homonymum, tautonymum, heteronymum (bližšie pozri najmä s. 21), má však už termín tautonymum iné definičné vymedzenie, porov. i citát z ďalšej štúdie I. Ripku vysvetľujúci vymedzenie termínov využívaných v SSN (Ripka 1992, s. 144):

„a) Ak sa ten istý význam vyjadruje rozličnými lexémami (výrazovými prostriedkami) v jednej nárečovej oblasti, hovoríme o synonymii; v prípade ich výskytu vo viacerých (netotožných, príslušnou izoglosou ohraničených) oblastiach ide o heteronymiu.

b) Ak sa viaceré navzájom nesúvisiace významy vyjadrujú jedným výrazovým prostriedkom (rovnakou zvukovou formou) v jednej nárečovej oblasti, konštatujeme prítomnosť homonymie. Ak tá istá lexéma označuje vo viacerých oblastiach odlišné významy, teoreticky ide o tautonymiu. V praxi SSN sa však táto tautonymia predstavuje ako polysémia, t. j. príslušná lexéma sa stáva viacvýznamová.“

¹¹ Porov. „Od synonymm treba odlišovať tautonymá, t. j. slová toho istého významu, ktoré sa však nevyskytujú v tej istej oblasti, napr. *mláďa – kosienok – otava, dedina – valal*. Niekedy sa tautonymá vyskytujú v terminológii (pre ten istý pojem sa používa viacej názvov), napr. *privlastňovacie zámeno – prisvojovacie zámeno, zadné podnebie – mäkké podnebie*“ (Pauliny – Ružička – Štolc 1955, s. 110).

¹² Podľa J. Ripku et al. (1984, s. 276) tento termín k nám v 50. rokoch prenikol z románskej dialektológie.

¹³ „Jde tedy vlastně o názvy lišící se podle oblastí; pro takové názvy se dnes vžívá termín tautonyma“ (Filipec 1953, s. 105).

¹⁴ V štúdiu uvádza viaceré príklady na tautonymické rady, výberovo spomeňme napr. pomenovanie krovitej rastliny so sladkými dužinatými plodmi: *egreš (jagriš), pólka (pólčie), kosmatky, bisky, viničky, bahniatky, mravienky, muchienky, mochnačky...* (Ripka 1980, s. 291).

O tom, že pre SSN v intenciách jazykovezemepisnej a sémantickej diferencovanosti nárečovej lexiky a otázok, ktoré z toho pre jej lexikografické spracovanie vyplývali, bolo hľadanie adekvátneho terminologického riešenia zásadné, zreteľne svedčí v prvej polovici 80. rokov minulého storočia štúdia *Výskum a opis nárečovej lexiky* (Ripka et al. 1984). V nej sa (okrem iných otázok) približuje aj cesta hľadania „vhodného termínu na vyjadrenie pojmu ‚formálne zhodné a obsahom odlišné výrazy vyskytujúce sa na oddelených nárečových územiach‘“ (s. 277) a dospieva sa k záveru, že týmto termínom je práve termín tautonymum.¹⁵ Ako autori spresňujú, pre dané rozhodnutie našli „podnet v Horeckého vymedzení tautonyma ako formálne totožného pomenovania použitého v rozdielnom význame v rozličných terminologických sústavách. V dialektológii teda môžeme za tautonymiu pokladať také prípady, keď má jeden výrazový prostriedok v nezhodných areáloch odlišné významy“ (Ripka et al. 1984, s. 277).¹⁶

Práca J. Horeckého *Významové vzťahy v sústave termínov* (1981), ktorá sa stala kľúčovou pre (re)definíčné vymedzenie termínu tautonymum ako súčasti dialektologickej terminologickej sústavy, predstavuje časopisecky publikovaný výstup referátu autora predneseného v máji 1981 v Kyjeve na zasadnutí Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov. J. Horecký v nej tautonymiu a heteronymiu uchopuje ako logické protiklady (tautonymia: použitie toho istého pomenovania vo viacerých prípadoch – odlišné pojmy pomenúva rovnaká forma; heteronymia: ten istý pojem pomenúvajú dve odlišne motivované slová, porov. s. 323) a v rámci terminologickej potreby rozlíšenia semaziologických a onomaziologických termínov predstavuje tieto termíny ako termíny onomaziologické. Horeckého vymedzenie termínov tautonymum a heteronymum našlo svoj odraz aj v *Encyklopédii jazykovedy* (Mistrík 1993, s. 446, 168): tautonymá sa v nej charakterizujú ako rovnaké pomenovania označujúce rozličné pojmy a) v rozličných terminologických sústavách, b) v nerovnakých štruktúrnych útvaroch jazyka (napr. spisovný jazyk, teritoriálny dialekt), c) v rozličných zemepisných oblastiach; heteronymá sú predstavené ako dve či viaceré pomenovania pre identickú vec, odlišujúce sa formou i motiváciou. Skoršie na lingvistickú terminológiu orientované slovníkové práce tieto termíny ešte nespracúvajú ani v slovenskom [pozri *Slovník sloven-*

¹⁵ Príslušná práca sa pristavuje aj pri výklade dovtedajšieho uplatňovania termínu tautonymum v dialektológii (bližšie pozri Ripka et al. 1984, s. 276 – 277).

¹⁶ Keďže súčasťou nárečovej lexiky je i lexika frazeologická, ak sa vrátíme k terminológii uplatnenej v štúdiách venovaných nárečovej frazeológii A. Habovštiaka (pozri vyššie v texte citované príklady), optikou v slovenskej dialektológii v súčasnosti uplatňovaného vymedzenia termínu tautonymum (resp. v prípade frazeologickej lexiky frazeologické tautonymum, nárečové frazeologické tautonymum), by už termín tautonymum v reláciách termínov heteronymum a synonymum v týchto štúdiách nevystupoval ako ich zastrešujúci ekvivalent, ako termín subsumujúci pojmy pomenované termínmi heteronymum a synonymum.

ských termínov (Horecký – Rácová 1979)], ani v širokom slovanskom porovnávaní [pozri *Slovník slovanské lingvistické terminologie 1, 2* (Jedlička 1977; 1979)] terminologickom kontexte.

3.2. NÁHLAD DO SÚSTAVY FRAZEOLOGICKÝCH TERMÍNŮV ZVIAZANÝCH S NÁREČOVOU FRAZEOLÓGIU S AKCENTOM NA TERMÍN NÁREČOVÉ FRAZEOLOGICKÉ TAUTONYMUM

Dôvod, prečo sa tak obsérne pristavujeme pri termíne tautonymum so zacielením na jestvujúcu pojmovú premenlivosť, s ktorou sa v našej vedeckej literatúre v priebehu istého časového obdobia či naprieč autorskými koncepciami môžeme stretnúť, má svoje špecifické frazeologické vyústenie. Naším cieľom totiž nie je podať vyčerpávajúci prehľad chápania tautonymie a tautonym v jednotlivých autorských koncepciách¹⁷ či ako súčasť terminológie viacerých lingvistických disciplín (dialektológia, lexikológia, terminológia). Predstavenie tautonymického charakteru termínu tautonymum má – so zreteľom na frazeologickú profiláciu tohto príspevku – poslúžiť osobitne ako východisko pre zamyslenie sa nad tým, ako táto pojmová premenlivosť môže ovplyvniť pred krátkym časom navrhnutú implementáciu daného termínu do sústavy frazeologických termínov, presnejšie do terminologického okruhu zviazaného s nárečovou frazeológiou, kde – slovami J. Mlacka (2009, s. 61) – „treba zreteľnejšie prihliadať k najnovším poznatkom aj v teórii frazeológie aj v nárečovej teórii“.

Otázkam vzťahujúcim sa na pojem nárečová frazeológia z aspektu vymedzenia a klasifikácie sa v našich podmienkach sústredenejšie venovali predovšetkým J. Mlacek (1980, 1988, 2009), I. Ripka (1993, 1997) a s aplikáciou na materiáli zo severošarišských nárečí F. Buffa (1994)¹⁸. Prvý zo spomenutej trojice v r. 2009 publikuje štúdiu *Sondy do nárečovej frazeológie*, ktorú možno predstaviť aj ako kreatívny vedecký dialóg s prácami F. Buffu a I. Ripku (impulzy pre rozvíjané úvahy poskytuje J. Mlackovi najmä štúdia I. Ripku z r. 1997). J. Mlacek pri otázkach klasifikácie nárečovej frazeológie v tejto práci už neostáva výlučne na úrovni troch (u nás zvyčajne¹⁹ vyčleňovaných) skupín nárečových frazém. Svoju pozornosť upriamuje aj na prípady ukazujúce, že hranice medzi vydeľovanými typmi môžu byť i neostre, z čoho vyplýva, že v prístupe k nárečovým frazémam treba brať do úvahy existenciu

¹⁷ V príspevku prezentovaný pohľad nie je (a nemá ani ambíciu byť) úplný. Minucióznejší prístup by reflektoval aj ďalšie autorské vymedzenia: v reláciách v hlavnej časti textu nespomenutého sa môžeme dopĺňujúco zmieniť, že napr. Š. Ondruš k termínom tautonymum a heteronymum ako súčasť lexikologickej terminológie pristupoval cez prizmu zdroja, z ktorého sa do spisovného jazyka preberajú slová rovnakého významu (zdroj teritoriálne dialekty – tautonymá; zdroj sociálne dialekty, novšie sociolekty – heteronymá) (Ondruš – Sabol 1981, s. 237).

¹⁸ Tam aj bibliografické odkazy na ďalšie autorove práce publikované v 90. rokoch minulého storočia v časopise *Slovenská reč*.

¹⁹ Bližšie o štvorčlennej klasifikácii nárečových frazém, predstavenej na materiáli severošarišských nárečí v diele F. Buffu (1994), pozri v prácach I. Ripku (1997) a J. Mlacka (2009).

celej škály „prechodných druhov alebo podtypov“ (s. 56) či „akýchsi medzistupňov“ (s. 58), čiže prípadov, ktoré stoja kdesi medzi vyčleňovanými základnými typmi.²⁰ Ako červená niť sa príspevkom tiahne akcentácia obraznosti nárečových frazém, a to nielen pre potreby triediaceho, klasifikačného prístupu²¹, ale aj pre potreby perspektív výskumu slovenskej nárečovej frazeológie (bližšie v záverečnej časti tohto príspevku).

So zreteľom na terminologickú otázku, ktorú v tejto časti príspevku sledujeme, pri percepcii Mlackovej inšpiratívnej štúdie sa zámerne obmedzíme iba na jeden z jej aspektov – ide, prirodzene, o aspekt terminologický. Ak sa totiž vrátíme k trom základným typom nárečovej frazeológie, príslušná štúdia v rámci klasifikačného prístupu prináša i návrh istých terminologických riešení, ktoré sú do značnej miery obohatením tradičnej sústavy frazeologickej terminológie (pozri napr. Mlacek – Ďurčo et al. 1995) a na úrovni terminologického okruhu vzťahujúceho sa na nárečovú frazeológiu tvoria frazeologické terminologické novum. Ambíciou J. Mlacka v tejto oblasti je predstaviť škálu základných typov nárečovej frazeológie tak, aby zodpovedali kľúčovým požiadavkám súčasnej frazeologickej teórie, a to, ako sme uviedli už vyššie, v symbióze frazeologického a dialektologického prístupu, t. j. v súlade s najnovšími poznatkami v teórii frazeológie a v nárečovej teórii. Ako sa ukazuje, pomocnú ruku mu nie neopodstatnene podáva práve lexikologická terminologická sústava²² (porov. bezekvivalentná lexika > bezekvivalentné nárečové frazémy, tautonymá > nárečové frazeologické tautonymá, resp. tautonymické nárečové frazémy).

J. Mlacek v štúdii z r. 2009 základné skupiny nárečových frazém usúvzťažňuje s nasledujúcou terminologickou sústavou:

- **Nárečové varianty celonárodných frazém** – s poznámkou, že pri nich bude potrebné „špecifikovať zvukový, morfológický, syntaktický, slovotvorný nárečový variant frazémy, ako aj varianty kombinované“ (Mlacek 2009, s. 58).²³

- **Nárečové frazeologické tautonymá** – ide už o osobitné frazémy, ktoré sa vo vzťahu k náprotivkom v celonárodnej (spisovnej) frazeológii vyznačujú osobitnou obraznosťou a motivovanosťou.²⁴ Podľa charakteristiky I. Ripku (1997, s. 141)

²⁰ Porov. „... už sa naznačila napríklad existencia prípadov stojacich kdesi medzi frazeologickým tautonymom a nárečovým variantom frazémy“ (Mlacek 2009, s. 58).

²¹ Ako lingvista konštatuje (s. 56): „Ide totiž o to, že nie všetky vymedzovacie znaky sú rovnako závažné, že napr. rozdiely v motivácii, resp. v obraznosti sú oveľa podstatnejšie než napr. rozdiely v hláskoslovnom či tvarovom, ba aj v lexikálnom a štruktúrnom stvárnení frazém.“

²² Porov. v tejto súvislosti i ustaľovanie termínov frazeologický historizmus, frazeologický archaizmus, frazeologický neologizmus, a to v nadväznosti na termíny tradične uplatňované v lexikológii (historizmus, archaizmus, neologizmus) (bližšie Mlacek – Baláková – Kováčová 2009).

²³ Autor siaha po príklade z rodného dialektu (lokalita Teplička nad Váhom): *isc jako v lece na saňoch* (Mlacek 2009, s. 56).

²⁴ J. Mlacek sa pri úvahách o triedení nárečovej frazeológie pristavuje aj pri štvorčlennej klasifikácii F. Buffu aplikovanej na frazeologickom materiáli zo severošarišskej nárečovej oblasti. Súbežné

nárečové frazémy patriace do druhej skupiny nárečových frazém „vyjadrujú všeobecne známe (a v spisovnej frazeológii zachytené) obsahy rozdielne i rozlične (no areálovo vymedziteľne) motivovanými spojeniami s originálnymi sémantickými posunmi (sú to vlastne nárečové frazeologické synonymá, majúce ekvivalentné spisovné FJ)“.²⁵

• **Bezekvivalentné nárečové frazémy** – J. Mlacek (2009, s. 54) ich predstavuje ako „spojenia, ktorými sa v istom nárečí (lokálnom či širšom) frazeologicky vyjadruje taká skutočnosť, ktorá nemá frazeologický náprotivok ani v celonárodnej (spisovnej) frazeológii ani v iných nárečiach“.²⁶

V kontexte predstaveného pohľadu na chápanie tautonym, na vyskytujúcu sa pojmovú premenlivosť tohto termínu v našej jazykovednej tradícii a na jeho v súčasnosti ustálené definičné vymedzenie v nárečovej teórii sa v rámci predloženého terminologického návrhu celkom prirodzene roztvára úvaha o vhodnosti využitia termínu *nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá* v predstavenom vymedzení.

a zhodné nárečové frazémy vyčlenené v koncepcii F. Buffu (súbežné severošarišské a spisovné frazémy, zhodné severošarišské a spisovné frazémy) predstavuje ako nárečové varianty frazém. Samostatné (svojské) nárečové frazémy (samostatné, resp. svojské severošarišské frazémy) radí k bezekvivalentným nárečovým frazémam. Nárečovým frazeologickým tautonymám zodpovedajú v Buffovej koncepcii rozdielne nárečové frazémy (rozdielne severošarišské a spisovné frazémy). Ako J. Mlacek pri rozdielnych a samostatných (svojských) nárečových frazémach konštatuje, aj v jednom, aj v druhom prípade „máme do činenia s jednotkami s osobitnou obraznosťou (a teda aj celou motivovanosťou). Sám F. Buffa ich odstupňuje, keď pri rozdielnych frazémach hovorí o podobnej obraznosti, pri samostatných o celkom odlišnej. So zreteľom na tieto kvality však pri oboch typoch sú to už osobitné frazémy, ktoré sú za hranicami variantu“ (Mlacek 2009, s. 57 – 58).

²⁵ *Frazeologická terminológia* (1995, heslo nárečová frazeológia) skupinu, ktorá zodpovedá vyššie predstavenému chápaniu, dokladá príkladmi *príšu k tomu ako Ročkár k čižmám* (túto frazému autor hesla významovo usúvzťažňuje s frazémou patriacou do spisovného frazeologického fondu *prísť k niečomu ako slepé kura k zrnu*) a *hľadá ako Považajich prasté* (ako jej frazeologický náprotivok zo spisovného jazyka sa uvádza frazéma *hľadá ako teľa na nové vráta*). I. Ripka pri týchto jednotkách upozorňuje na výskyt špecifického miestneho (propriálneho) prvku, ktorý nie je všeobecne známy, a teda v odlišnom jazykovom a spoločenskom kontexte (v spisovnom jazyku či inej skupine miestnych nárečí) sa takéto špecifické obsahy (miestne skutočnosti a javy) nedajú jednoznačne pochopiť a interpretovať, porov. „Ročkár nemusel prísť k čižmám ako ‚slepé kura k zrnu‘ (t. j. bez námahy al. náhodou); mohol ich napr. získať výmenou, výhodnou al. nevýhodnou kúpou a pod.)“ (Ripka 1997, s. 141); „Celá (slovenská) spoločnosť nevie prisúdiť jednoznačnú obsahovú náplň komparátu *Považajich prasté*. Tie mohli pozerat' vyjavene, ale takisto mohli pozerat' nebudaj aj inak (tupo, zarazene a pod.)“ (Ripka 1997, s. 141 – 142). I. Ripka tak zaradenie príslušných jednotiek do skupiny nárečových frazém s ekvivalentom v spisovnom jazyku spochybňuje. Z príkladov zo severošarišskej frazeológie, ktorými F. Buffa ilustruje skupinu osobitných nárečových frazém s ekvivalentom v spisovnom jazyku (rozdielne severošarišské a spisovné frazémy), ako príklad vyberáme frazému *mac už zavítu hlavu* („t. j. mať kont vydatej ženy v protiklade k voľným vlasom dievok“ – Buffa 1994, s. 46), ktorá významovo korešponduje s frazémou z celonárodného (spisovného) frazeologického fondu *dostať sa pod čepiec* (vydať sa).

²⁶ Tento typ frazém J. Mlacek konkretizuje na príklade z výskumu záhorských nárečí K. Palkoviča *Bilo to hnet po poléfce* (narodenie dieťaťa presne o deväť mesiacov po svadbe; Mlacek 2009, s. 54).

Ak totiž vyjdeme z obligátnej požiadavky na jednoznačnosť termínu (s dôvetkom, že ide o jednoznačnosť intradisciplinárnu a intrakoncepčnú, porov. napr. Dolník 2007, s. 177) a ustálenosť definičného určenia termínu vo vzťahu k bezporuchovosti odbornej komunikácie (tamže), využitie termínu nárečové frazeologické tautonymum/tautonymá na zachytenie medzisystémovej frazeologickej synonymie/ekvivalenčnosti (úroveň frazeologických systémov: teritoriálny dialekt – spisovný jazyk) požiadavku jednoznačnosti a ustálenosti problematizuje.²⁷ V tejto súvislosti sa žiada opätovne spomenúť autorov oprávnený apel na to, aby sa pri vymedzovaní nárečovej frazeológie a pri jej typológii prihliadalo na aktuálne poznatky tak v teórii frazeológie, ako aj v nárečovej teórii (Mlacek 2009, s. 61). A optikou súčasnej nárečovej teórie termín nárečové frazeologické tautonymum s vyššie predstavenou druhou skupinou nárečových frazém nie je kompatibilný. Ako sme už uviedli, súčasná nárečová teória s termínom tautonymum pre potreby opisu nárečovej lexiky, samozrejme, pracuje, no týmto termínom (ktorého signifikantnou identifikačnou súčasťou je grécke *tauto-*, *taut-*, t. j. rovnaký, taký istý, zhodný²⁸) akcentuje nie identitu (totožnosť) významu rozdielných foriem (rozdielných lexikálnych jednotiek), ale identitu (totožnosť) formy, ktorá vo viacerých nárečových oblastiach (úroveň lexikálnych systémov viacerých nárečí) označuje odlišné významy (heterosémia vyjadrená totožným výrazovým prostriedkom na nezhodných nárečových oblastiach, porov. Ripka 1994, s. 21).

Príam emblémový príklad na takéto chápanie tautonymie z (nefrazeologickej) lexiky slovenských nárečí zachytáva A. Ferenčíková (1984, s. 292 – 294), ktorá na nárečovej lexikálnej jednotke *žito* demonštruje odlišnosť významov tejto lexikálnej formy v geografickej projekcii: západoslovenské a juhostredoslovenské nárečia ,pšenica (*Triticum*)‘; východoslovenské nárečia a časť severostredoslovenských nárečí ,raž (*Secule*)‘; turčianske nárečia ,mladý porast, ozimina‘. A ak teritoriálny, horizontálny rozmer (úroveň lexikálnych systémov viacerých teritoriálnych dialektov) rozšírime o rozmer vertikálny, dostávame sa pri tautonymii aj na úroveň viacerých lexikálnych systémov ako súčasti diasystému slovenského národného jazyka:²⁹ teritoriálny dialekt – spisovný jazyk, porov. napr. lexému *oliva* ako súčasť spisovnej lexiky s významom ,olivovník, bot. oliva európska a plod tohto stromu‘³⁰ vs. lexému

²⁷ To, že pre termín tautonymum je v našich podmienkach príznačná pojmová premenlivosť, resp. redefiničná zaťaženosť, má svoj dopad i na vyskytujúcu sa nejednotnosť chápania tautonymie a tautonym v odbornej komunikácii. Porov. v týchto súvislostiach potrebu spresňovania uplatneného chápania tautonymie a heteronymie v príspevku K. Ballekovej (1997, s. 174).

²⁸ Porov. *Slovník cizích slov* (Petráčeková – Kraus et al. 2005, heslo *tauto-*, *taut-*).

²⁹ Chápanie tautonymie v horizontálnom (úroveň územnej diferencovanosti) rozmere i vertikálnom (nerovnaké štruktúrne útvary národného jazyka) rozmere možno predstaviť v intenciách konceptuálnej variantnosti (bližšie o pojme konceptuálny variant Dolník 2007, s. 177).

³⁰ Porov. spracovanie významovej štruktúry hesla *oliva* v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Jarošová 2021): oliva: 1. vŕdzyzelený stredomorský strom s kožovitými sivozelenými listami pestovaný

oliva ako súčasť lexiky tekovských a severotrenčianskych nárečí s významom ,ozdobný krik, bot. orgován obyčajný‘ (Ripka 2006, s. 604; Mistrík 1993, s. 446). Chápanie tautonymie a tautoným v súčasnej nárečovej teórii vo vzťahu k nefrazeologickej lexike analogicky usmerňuje, predurčuje chápanie tautonymie a tautoným pre potreby slovenskej nárečovej frazeológie: s identitou frazeologickej formy³¹ sa v medzysystémovom – horizontálnom či vertikálnom – porovnaní spája významová neidentickosť, významová odlišnosť. Napr. ako súčasť frazeologického fondu slovenského spisovného jazyka i frazeologického fondu slovenských nárečí vystupuje frazeologické prirovnanie *nadutý ako moriak*. Ako celonárodná (spisovná) jednotka je toto prirovnanie známe vo významovej štruktúre³² a) ,byť pyšný, namyslený, povýšený‘, b) ,byť nahneváný, urazený‘.³³ V časti slovenských nárečí je však táto frazéma spätá (aj) s významom ,tučný‘, ako to *Slovník slovenských nárečí* (Ripka 2006, s. 265 – 266) dokladá na príklade *nadutí ani moriak*, excerptovanom z nárečového materiálu z obce Pribovce (okres Martin). V tomto prípade sa opäť (prinavrátiať sa k skorším častiach príspevku) dostávame aj k vzťahom frazeologickej a nefrazeologickej lexiky: adjektívum *nadutý* vo význame ,naplnený vzduchom, plynom ap., majúci zväčšený objem, nafúkaný‘³⁴, ku ktorému sa nárečová frazéma vo význame ,tučný‘ viaže, je príznačná len pre časť slovenského jazykového územia, konkrétne pre turčianske a juhozápadoslovenské nárečia (pozri spracovanie významovej štruktúry hesla *nadutý* v 2. zv. SSN – Ripka 2006, s. 265 – 266).

Ak sa teda vrátime k vyššie predstavenej klasifikácii základných skupín nárečovej frazeológie a im zodpovedajúcim termínom, v terminologickom aparáte by sme odporúčali prehodnotiť implementáciu termínu nárečové frazeologické tautonymá pre druhú skupinu nárečových frazém, t. j. pre nárečové frazémy s významovým náprotivkom (ekvivalentom) v celonárodnom (spisovnom) frazeologickom fonde, ktoré sa vo vzťahu k ekvivalentným celonárodným (spisovným) frazémam vyznačujú osobitnou obraznosťou a motivovanosťou (porov. severošar. *mac zavitu hlavu* – spis. ekvivalent *dostať sa pod čepiec*). Ak vyjdeme zo súčasnej nárečovej teórie, ktorá pre potreby opisu nárečovej lexiky pracuje s termínom heteronymum

v mnohých kultivaroch pre olejnaté dužinaté plody; 2. oválny dužinatý, olejnatý jedlý hnedozelený al. sivozelený plod tohto stromu.

³¹ Pochopiteľne, so zohľadnením jestvujúcej nárečovej variantnosti.

³² Významovú štruktúru uvádzame podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (Jarošová 2015; porov. heslá *nadutý* a *moriak*).

³³ Vo význame ,veľmi nahneváný‘ toto prirovnanie (v širokej škále variantnosti príznačnej pre nárečia) lexikograficky spracúva i *Slovník slovenských nárečí* (heslá *nafúkaný*, *nadrdený*, *nadrchmolený*, *napaprčený*, *puliak* i *puliar* – Ripka 2006; Ferenčíková 2021), porov. exemplifikačné doklady *nafúkaní ako moriak* (Rimavská Píla, okres Rimavská Sobota), *nafúkaní ani mosúr* (Blatnica, okres Martin), *nadrhlený je jag morák* (Bošáca, okres Trenčín), *nadrchmolená jag morka* (bez lokalizačného údaj), *akí si napaprčení ako pulák* (Kameňany, okres Revúca), *nadúrení ani pulák* (Brusník, okres Revúca).

³⁴ Význam uvádzame podľa SSN (Ripka 2006, s. 265).

pri homosémii vyjadrenej rozdielnymi výrazovými prostriedkami na viacerých (nezhodných) nárečových oblastiach (SSN: Ripka 1994, s. 21), resp. i v rozličných štruktúrnych útvaroch jazyka³⁵ (teritoriálny dialekt – spisovný jazyk), ako analogicky primerané sa javí využiť tento termín i v reláciách klasifikácie slovenskej nárečovej frazeológie, a teda terminologicky usúvzťazniť vyššie charakterizovanú druhú skupinu nárečových frazém nie s termínom nárečové frazeologické tautonymá, ale s termínom nárečové frazeologické heteronymá. Toto názvoslovné riešenie pre druhú základnú skupinu nárečových frazém, organicky nadväzujúce na vymedzenie heteronym v nárečovej teórii, sa nám javí ako spôsob riešenia vyhovujúci dialektologickému, lexikologickému i frazeologickému pohľadu.³⁶

4. ZÁVER

Na počiatku tohto milénia publikuje A. Habovštiak v spoluautorstve s K. Habovštiakovou príspevok *O vzťahu slovenskej frazeológie k nárečiam a ľudu* (2001/2002), v ktorom sa navracia i k otázkam členitosti nárečovej frazeológie z jazykovozepepisného aspektu.³⁷ Bádateľ, ktorý v r. 1970 formuluje programovú výzvu na výskum nárečovej frazeológie, oblasti dovtedy výraznejšie nepreskúmanej, s odstupom troch dekád podáva svedectvo o tom, že táto oblasť ostáva naďalej výraznejšie nepreskúmaná – ako autor konštatuje: „Žiaľ, jazykovozepepisnému výskumu nárečovej frazeológie sa nevenovala osobitná pozornosť. Ani v rámci výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí pre Slovenský nárečový slovník neorientovali sa explorátori v náležitej miere na výskum frazeológie, čo sa prejavilo aj v skromnejšom rozsahu jej spracovania v Slovníku slovenských nárečí“ (Habovštiak – Habovštiaková 2001/2002, s. 199). Echo intenzívnejšieho nerozvinutia výskumu nárečovej frazeológie možno zachytiť i v štúdiu J. Mlacek *Sondy do nárečovej frazeológie* (2009) – J. Mlacek takmer po 40 rokoch od publikovania Habovštiakovej programovej štúdie *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí* (a nezávisle od nej) v úvode práce (s. 52) vyjadruje pochybnosť, „či výskum našej nárečovej frazeológie vôbec existuje, či tu možno hovoriť o výskume v uvedenom zmysle“ (pod uvedeným zmyslom má autor na mysli výskum ako organizované bádanie, skúmanie, porov. Mlacek 2009, s. 52). Napriek zaznievajúcej skepse pri mapovaní stavu vedeckého poznávania nárečovej frazeológie mu doterajšie práce teoretického (konceptualizá-

³⁵ Porov. i predstavené chápanie heteronymie v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* (2017; autorka hesla: Z. Hladká): „3. Relace mezi významově shodnými (podobnými) lexémy patřícími k různým útvarům či vrstvám téhož jaz., především k různým teritoriálním dial.“

³⁶ Termín nárečové frazeologické tautonymum by na úrovni medzisystémového vertikálneho porovnania zodpovedal chápaniu predstavenému na príklade *nadutý ako (ani) moriak* ako súčasťi spisovného frazeologického fondu a nárečového frazeologického fondu (pozri vyššie) s odlišnou sémantikou.

³⁷ V krátkom prehľade približuje jazykovozepepisnú diferencovanosť frazém, ktorým sa venoval už v skorších príspevkoch [*hádzat' kačky*, frazeologizované pozdravy a odpovede na ne pri práci (najmä pri vykonávaní poľnohospodárskych prác), žičenia a repliky pri kýchnutí].

cia pojmu nárečová frazeológia) i materiálového (frazeologický nárečový materiál z rozličných nárečových oblastí) charakteru prinášajú viaceré impulzy, a tak svoju štúdiu koncipuje ako príspevok „k poznaniu nielen histórie a súčasného stavu, ale najmä perspektív slovenskej nárečovej frazeológie“ (Mlacek 2009, s. 61).

Už skoršie sme v príspevku spomenuli, že frazeologické štúdie A. Habovštiaka predstavujú v slovenskej dialektológii vrchol jazykovo-geografického prístupu k frazeologickému materiálu nárečovej povahy – frazeologický materiál získaný z celoslovenského výskumu nárečovej lexiky³⁸ autorovi na niekoľkých konkrétnych príkladoch umožnil načrtnúť obraz o členitosti nášho územia i z (chýbajúceho) frazeologického aspektu. A v rámci daného prístupu autorove práce týmto zenitom – pri absencii ďalších na nárečovú frazeológiu v celoslovenskom územnom rozsahu zamieraných dialektologických výskumov a pri náročnosti určovania zemepisného rozšírenia jednotlivých frazém – zrejme aj naďalej ostanú. Frazeologický materiál získaný metódou lingvistickej geografie doložil nielen jestvovanie frazeologických variantov viacerých typov, ale aj bohatých radov frazeologických heteroným či synonym, podmienených rozdielmi v obraznosti a motivácii, na čo A. Habovštiak aj osobitne upozorňuje. A práve tu sa dostávame k spomenutým perspektívam v ďalšom prístupe k nárečovej frazeológii, tak ako ich vidí J. Mlacek: to, čo z frazeologického nárečového materiálu k dispozícii už/zatiaľ máme, umožňuje sledovať práve rozmer obraznosti, motivovanosti systematickejšie, a tým umožňuje „aj odkryť mnohé celkom jedinečné a v pravom zmysle celkom idiomatické kvality našich frazém z tejto sféry“ (Mlacek 2009, s. 61).

A ako to ukazuje náš príspevok osobitne v častiach venovaných terminologickým otázkam, pohľad na nárečovú frazeológiu je dosiaľ aktuálny aj terminologickou optikou, symbioticky zohľadňujúcou pri hľadaní toho najvhodnejšieho terminologického fixovania príslušných pojmov aktuálne poznatky a požiadavky z teórie frazeológie i nárečovej teórie.

Literatúra

- BALLEKOVÁ, K. (1997): Lexikálna sémantika pradiarskej a tkáčskej terminológie. In: Nábělková, M. (ed.): *Varia. 6. Zborník príspevkov zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 173 – 186.
- BUFFA, F. (1994): *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava: Veda.
- FERENČÍKOVÁ, A. (1984): Významová členitosť výrazových prostriedkov a geografické hľadisko. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 292 – 298.
- FERENČÍKOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník slovenských nářečí. III. P(poza) – R*. Bratislava: Veda.

³⁸ Presnejšie z lokalít tvoriacich výberovú sieť bodov stanovených pri príprave 1. zv. *Atlasu slovenského jazyka*, v ktorých sa v r. 1965 – 1970 uskutočnilo zbieranie nárečového materiálu pre potreby 3. a 4. zv. atlasu.

- FILIPEC, J. (1953): Synonyma a studium nářeční slovní zásoby. In: *Naše řeč*, 36/3 – 4, 97 – 109.
- DOLNÍK, J. (2007): *Lexikológia*. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HABOVŠTIK, A. (1970): O výskume slovníka a frazeológie slovenských nářečí. In: *Slovenská reč*, 35/1, 23 – 28.
- HABOVŠTIK, A. (1977): Ustálené spojenia v slovenských nářečiach. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 99 – 112.
- HABOVŠTIK, A. (1984a): Jazykovozemepisná diferenciácia frazeologizmu *hádzat' kačky*. In: *Slovenská reč*, 49/5, 257 – 265.
- HABOVŠTIK, A. (1984b): *Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1984c): *Atlas slovenského jazyka. 4. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1987): Jazykovozemepisná diferenciácia slovenskej frazeológie. In: Miko, F. (ed.): *Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Série spoločenské vedy. 2*. Nitra: Pedagogická fakulta, 69 – 76.
- HABOVŠTIK, A. (1989): Frazeológia v spisovnom jazyku a nářečiach. In: *Nedelná Pravda*, 22/45, 7.
- HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nářečí. II. 1. Lexikálna časť*. Zost. A. Habovštiak. 2. *Slovotvorná časť*. Zost. F. Buffa. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HABOVŠTIK, A. – BUFFA, F. (1984): Slovná zásoba v atlasovom spracovaní. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 282 – 291.
- HABOVŠTIK, A. – HABOVŠTIKOVÁ, K. (1971): O dvoch príčinách synonym v spisovnej slovenčine. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 57 – 68.
- HABOVŠTIK, A. – HABOVŠTIKOVÁ, K. (2001/2002): O vzťahu slovenskej frazeológie k nářečiam a ľudu. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 48/7, 199 – 203.
- HLADKÁ, Z.: Heteronymie. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny online*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník> (cit. 3. 10. 2024).
- HORECKÝ, J. (1981): Významové vzťahy v sústave termínov. In: *Kultúra slova*, 15/10, 321 – 333.
- HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A. (1979): *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda.
- JEDLIČKA, A. et al. (1977): *Slovník slovanské lingvistické terminologie. I*. Praha: Academia.
- JEDLIČKA, A. et al. (1979): *Slovník slovanské lingvistické terminologie. II*. Praha: Academia.
- MISTRÍK, J. (ed.) (1993): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- MLACEK, J. (1980): K výskumu slovenskej nářečovej frazeológie. In: Bartko, L. et al. (eds.): *Dialektologický zborník. I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 39 – 44.
- MLACEK, J. (1988): Nářečová frazeológia a problémy jej štandardizácie v slovenčine. In: Basaj, M. – Rytel, D. (eds.): *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. 4*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo PAN, 115 – 124.
- MLACEK, J. (2009): Sondy do slovenskej nářečovej frazeológie. In: Múcsková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: Veda, 52 – 62.
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. et al. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/
- MLACEK, J. – BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. (2009): *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: Katolícka univerzita – Filozofická fakulta.
- NIŽNANSKÝ, J. R. (1987): Synonymia v nářečovej vinohradníckej terminológii. In: Ripka, I. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, 71 – 77.

- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. (1981): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PALKOVIČ, K. (1971): Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku. In: *Kultúra slova*, 5/5, 177 – 181.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1953): *Slovenská gramatika*. 1. vyd. Martin: Osveta.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1955): *Slovenská gramatika*. 2. vyd. Martin: Osveta.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. et al. (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2., dopl. a preprac. vyd. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák et. al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- RIPKA, I. (1980): O niektorých problémoch klasifikácie a hodnotenia nárečovej slovnej zásoby. In: *Kultúra slova*, 14/9, 289 – 298.
- RIPKA, I. (1992): Enantiosémia v nárečovej lexike. In: *Kultúra slova*, 26/5 – 6, 144 – 151.
- RIPKA, I. (1993): Využívanie nárečových frazeologizmov v prekladových slovníkoch. In: Krošláková, E. (ed.): *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 328 – 334.
- RIPKA, I. (1997): Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie. II*. Bratislava: Esprima, 139 – 145.
- RIPKA, I. (ed.) (1994): *Slovník slovenských nářečí. I. A – K*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. (ed.) (2006): *Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzať)*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. et al. (1980): *Slovník slovenských nářečí. Ukázkový zväzok*. Bratislava: Veda.
- RIPKA, I. et al. (1984): Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 271 – 281.

Viera Kováčová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta

Hrabovská cesta 1B, 034 01, Ružomberok

E-mail: viera.kovacova@ku.sk

ORCID: 0000-0003-0949-4708